

A DZSENTRI

PENÉSZ, VAGY NEMES ROZSDA?

A dzscentri szó a reformkorban, 1831-ben jelent meg először a magyar szótárakban, még angolos formában, mint „gentry” és jelentéséül a szerkesztő azt adta meg: alnemes. A szó az angoloknál olyan nemest jelöl, aki nem elsőszülött, és nem öröklí sem a család vagyónát, sem apja címét- rangját, mert csak az elsőszülött kap mindent, ez a szerencsés lesz tagja a nobilitynek, a többi lúzer, peches fiútestvér, csak gentry. Eredeti helyén ez a szó csak egy helyzetet regisztrál, minden pejoratív jelentéstartalom nélkül. A szó a latin genus szóra megy vissza, ami nemet, családot jelent. Ugyanez a szó jelenik meg a genitália kifejezésben, amelyiknek van a mandarinkínai ráutalóneve jin és jang. Magyar neve is közismert, gyakran használt, de a számítógép nem volt hajlandó leírni. A francia gentilhomme, jó családból való férfit jelöl, amiből a gentleman szó származik. A gentleman szó degradálódott, vagy éppen fordítva, már nem „jó családból való” férfire használják, hanem az úri emberre. Az úriember szó is maga is lesúlyedt, mert valamikor az ország (ország) vezetőjét jelentette. Napjainkban az ország vezetője alkalmasint már lehet nem gentleman, nem úriember.

Az angol család,-és öröklésjogi rendszer ősidők óta létezik, és a birtokok szétaprózását volt hivatott megakadályozni, nem minden logika nélkül. Ugyancsak a birtok egybemaradását célozta a középkorban, 1351-ben Magyarországon hozott ősiségi törvény. Ez megnehezítette a birtokok elidegenítését, amelynek hatályon kívül helyezése szerepet játszott a hazai dzscentri réteg kialakulásában, (Hasonló céllal alakult ki a levirátus intézménye, amely szerint az elhunyt családfő öccsének illet elvenni özvegyen maradt sógornójét. Ezért vehette el Hamlet nagybátyja, Claudius a királyfi anyját, mert senki nem tudta, hogy a ”vérnősző barom” testvérgyilkos, hisz az öreg Hamlet szelleme nem a helsingöri piacon vádolta meg öccsét testvérgyilkossággal. Az országlakosok semmi kivetnivalót sem találtak abban, hogy spórolásból, „torról maradt sültből kitelt a nászi asztal.”)

Az az ősi törvény, amelyik létrehozta a vagyontalan dzscentri-fiatalok nagy tömegét, szerepet játszott abban, hogy Anglia meghódította a fél világot, mert korlátlanul rendelkezésére állt a hódítaniakarók és hódítanitudók széles rétege.

Mint szociológiai fogalom Magyarországon először Asbóth János „Három nemzedék” című könyvében jelent meg 1875-ben. Nem tévesztendő össze Szekfű Gyula hasoncímű, Trianon után megjelent, színvonalas, nagy sikerű, de káros mételyt szétfröcskölő művével, amelyben a szerző nem is hivatkozik a címet kiötlő, immár akkor alig ismeret elődjére.

Mielőtt elmélyednénk a homokfutón hajtató, cigányzenére mulató, lovagló ostorral csizmaszárát csapkodó, búzamezők telt kalászt rengető látványát elénk vetítő úr taglalásába, - mert ez a kép él bennünk a dzscentriről -, szóljunk egy pár szót a nemesség kialakulásáról és tagozódásáról, pontosabban

arról, mi élt az érintettek tudatában. Kézai Simon és az utána következő történészek munkájából úgy tudták, hogy aki a csatában vitézkedett, abból nemes lett, aki gyáván megfutott, annak ősei lettek a parasztok. Logikus, kézenfekvő magyarázat. Werbőczytól azt tudták, hogy akármilyen anyagi helyzetbeli különbséget is tapasztalnak a kastélylakó és akár nádfedeles vályoghátban lakó nemes között – mindkettő egyenrangú nemesember, taxát nem, és fizet és vérével adózik a királynak.

Magyarországon feltűnően magas volt a nemesség számaránya az egész lakossághoz képest, Ebben csak a Rzecz Pospolita, Lengyelország múlta felül, amíg létezett, a XVIII század második feléig. 1847-ben az alsótáblára követeket küldő magyarországi megyék lakosságának 5.1 százaléka volt nemes. Trianon után, amikor a nemesség közbizalmi jelentőség már 70 éve megszűnt, és csak a nemesi származás emléke él a leszármazottak büszke tudatában, ez az arányszám a duplájára nőtt. Az ország területe 1/3-ára csökkent, lakosságszáma a felére. Az elcsatolt nemzetiségi területeken viszonylag kisebb volt a nemesi származásúak arány, viszont onnan félmillió menekült érkezett, köztük igen sok ex- nemes közbizalmi viselővel. Így érthető, hogy az országban feldúsult a nemesi származásúak aránya és elérte az abszurd 10%-ot. A rendi Franciaországban annak idején, a forradalom előtte a szám kb. 1% volt.

1848-ig a rendi Magyarországon a nemesi cím kiemelt előnnyel járt. Adómentesség, szavazati jog, majdnem kizárólagos lehetőség a közügyek intézésében. A nemesség kiemelkedően nagy számát az armális nemesség biztosította. Ezek olyan nemesek voltak, akiket a Habsburg uralkodók nemesítettek, kaptak nemesi címeres oklevelet, de birtokot nem adtak hozzá. Ezek sokan voltak, büszkéik is voltak rangjukra, mert csak ez különböztette meg őket a parasztoktól, akik ugyanúgy éltek és dolgoztak, mint ők. Ez a „bunkokrácia”, a fokossal „szavazók” akik gyakran feltűnnek Arany és Mikszáth műveiben.

A nemesség hagyományosan politizált, és tevékenységét a vármegyei adminisztrációban fejtette ki. Ez még az akcenciákkal (mellékjövedelem) sem biztosította a megélhetést, de hatalmat és kapcsolatokat jelentett. A földtulajdonosok egzisztencia-alapja a földjáraadó volt, a jobbágy által, zömmel termékben fizetett adó, a földesúrnak a termékből járó tized, és a fogattal, illetve gyalog teljesítendő robot (heti 1-2 nap). Az állami adó a mai ember szemében békeidőben nevetségesen csekély volt, mert a közigazgatási funkciók jó részét a vármegye végezte: ügy, gyámügy, oktatás, egészségügy, közbiztonság, hadseregkiegészítés stb, stb, majdnem ingyen, alig javadalmazott amatőrökkel. A vármegyei hadkiegészítésről szól Csokonai: „Estve jött a parancsolat... „stb. Honnan? A megyéből, mert a szükségesnek vélt hadilétszám megyékre volt leosztva. És mért estve? A legények szétszaladtak volna az erdőbe, ha nappal meglátják a megyei küldöncöt a 16 évre szóló behívó parancsolattal.

Amikor Eötvös József „A falu jegyzőjében” leírja, hogy az amúgy közbizalmi ügyekben pallosjoggal rendelkező megyei bíróság egy vidéki

kúriában ítélik Viola ügyében, a háziasszony percenként beküldi a cselédlányt az urakhoz:

-Tessenek már elítélni azt a zsványt, mert kihül a húsleves. A húsleves-számlát aligha küldték be a megyei kvestúrához.

Az államra, amelynek munkáját 1526 után főleg külföldön, külföldi tisztviselők öszbirodalmi érdekeket szem előtt tartva végeztek, a magyar urak sanda szemmel néztek és mindig megkérdőjeleztek, esetleg fegyverrel küzdtek ellene, de békés időben is szabotáltak, mert minden, esetleg hasznos, haladást jelentő intézkedésben saját hatalmuk csonkítását látták. A nemesi vármegye szívós intézmény volt. Egyharmaduk 150 éves emigrációt is túlélt, amikor területük török megszállás alatt volt, de az elüldözött vármegyei adminisztráció tényleges tevékenységi kör nélkül is fennmaradt egymás hegyén-hátán összezsúfolva egy-egy meg nem szállt felvidéki városban.

Amikor az egyesült európai hatalmak visszafoglalták Magyarországot a törököktől, és elcsitult a felszabadítás tetemes kára okozta turbulencia (kuruckor), a nemesi vármegye nagy lendülettel folytatta az ország közigazgatását, és a központi kerék kötését, sőt időnként egy rudat dugtak a bécsi küllők közé. (pl. II. József alatt) A megye súlya a központosító törekvések, az abszolutista politika ellenére, lett légyen az felvilágosodott, vagy sem egyáltalán nem csökkent. Egyre- másra épültek az új megyeházák, barokk (Nagykálló, klasszicista modorban (Szekszárd), zömmel a megyének járó robotmunkaerővel és robotfuvar felhasználásával.

Amikor Kölcsey Ferenc mint Szatmár-megyei küldött, - minden megye két-két fővel képviseltethette magát a nemzetgyűlés alsótábláján – lemondani kényszerült, e szavakkal búcsúzott: „Jelszavaink valának haza és haladás.” A mai fülnek e két szó tautológiának tűnik, pedig Kölcsey, aki a közhiedelemmel ellentétben politikusnak és gondolkodónak nagyobb volt, mint költőnek, remekül foglalja össze a kor két fő ellentétes irányzatát, amelyeket a két nagy hazafi, Széchenyi Ferenc és Kossuth Lajos testesítettek meg. Az a köztük feszülő ellenségesség lényege, hogy aktuálisan, melyik fogalmat preferálják, illetve sorrendben melyiket teszik az első helyre, ha a hazán a függetlenséget értettek. Széchenyi szerint a haladás, a polgárosodás, az erkölcsi megújulás állt az első helyen, akár még a Habsburg-sas, ugyan szorító, de ugyanakkor védő szárnyai alatt. Akkor repüljön ki a haza a fészekből, ha már megerősödött és meg tudja magát védeni külső és belső ellenségeitől az új, önálló saját maga által rakott fészében. Kossuth Lajos pedig, aki vármegyei tisztviselőként kezdte magasra ívelő pályáját, úgy gondolta, hogy az ő általa is vágyott haladást akadályozza a birodalmi vasketrec, és elsőrendű feladat a ketrec összezúzása, és ezt az erőt csak az ősi vármegye tudja biztosítani. Ha választani kellett volna haza és haladás között, szerintem ő a hazát választotta volna. Később a munkáspártok a dilemmát úgy oldották meg, hogy a nemzetet mint jelenséget efemer történelmi konstrukciónak vélték. Ahogy jött, úgy el is múlik, a világ

proletárjai egyesülnek, és az elnyomó osztályok romjain (esetleg a kizsákmányolók hulláin), felépül az új haladó világ.

1848 tavasza, illetve 1849 ősze mindent-mindent megváltoztatott. 1848 áprilisában eltörölték a régi rendi szisztémát, a jobbágyrendszer idejétmúlt maradványait, a földesúri ingyen járadékot, az ingyen robotot, viszont a föld szabad adás- vétel tárgya lett. De a földtulajdonosoknak, mindenük volt, csak pénzük nem, hiszen eddig ment a verkli pénz nélkül is. Nem is volt divatban a nagybögöbe-ugrálós mulatozás. Nagybögöt nem lehetett dézsmába kapni, ahhoz pénz kellett. A megyerendszer ideiglenesen tetszhalottá vált, az országot kerületekre osztották, de nem úgy, és nem azért, ahogy a reformkorban a centralisták gondolták, és ahogy jóval később, amikor mint régi önmaga torzója, a megyerendszer még in floribus volt, 1893-ban írta a veterán márciusi fiatal, Vajda János:

*Ha neve sem lesz régi vármegyének,
Kerületekről-körökről szól az ének...*

Akkor telik be jós igéd Széchenyi...

Amikor a vármegye súlya az abszolutizmusnak nevezett korban ideiglenesen csökkent, több szabadidejük lett a volt vármegyei uraknak. Erre az unatkozó időszakra esett a nagy mulatozások kora, aminek emlékét fenntartotta az irodalom, és később a 30-as, 40-es években forgatott filmek sokasága. A feneketlen lumpolásnak a honfibú adta az ideológiai alapot.

A Bach- korszakban és az azt követő provizórium közel húsz éves időszakban a földbirtokos nemesség jelentős része elvesztette földjét. A birtokok tőkés bérlők kezébe, vagy tulajdonába kerültek, mert az urak ritkán próbáltak meg korszerűen gazdálkodni. Bár erre is volt példa, néha ugyan kevésbé sikeres. Az 1860-as években, amikor az amerikai polgárháború alatt, az északiak blokkolták a déli kikötőket, nagy volt a gyapothiány. Jókaitól tudjuk, hogy egyesek megpróbálkoztak gyapotültetvények létrehozásával, pont olyan sikerrel, mint száz év múlva a Tervhivatal utasítására a termelőszövetkezetek, annak ellenére hogy jómagam is egy építőábró tagjaként részt vettem a zsenge gyapotbokrok „egyelésében”, Kis kapácskával a gyapotbokrokból csak egy szárat kellett volna meghagyni, de mi áttértünk a „nullázásra”. Egy suhintással mindegyik száracskát kivágtunk. Nem is lett volna magyar lódenkabát, ha a kazah-szovjet gyapotmezőkön is így dolgoztak volna a ferdeszemű, feketehajú kazah lányok.

Az amerikai polgárháború vége is tovább szegényítette a magyar birtokos osztályt. Megindult az erősen, még a szó szoros értelmében gőzerővel gépesített és óriási táblákon termesztett olcsó amerikai gabona áradata Európa felé, és

levitte a gabonaárakat. 1873 siralmas év volt a magyar termelőknek. Sokan, akik kölcsönöket vettek fel a termelés bővítésére, befuccsoltak. A kölcsönre betáblázott földeket eldobolták a tulajdonos alól, akik pedig jobb híjján hivatalt vállaltak a megyei adminisztrációban, mert ez volt az egyetlen munka, ami még nem volt szégyelleni való, és megfelelt az úri emberről kialakított képnek, hiszen őseik is jogászokdtek és pereskedtek, tehát „dolgoztak”. De nagyon más, ha a hivatali munka nem úri passzió, hanem a megélhetés szükös alapja. A szerényfizetésű megyei tisztviselő megjátszotta a hajdanvolt magyar nábobot, mintha csupa Kárpáti János, vagy Döry Istváni báró lenne.

Egy Sáros megyei dzsenti azzal heneeg, hogy lova Metternich kancájának tisztavérű leszármazottja. (Közbevetőleg megjegyzem, hogy Metternich lányának (nem kancájának) kezét annakidején egy magyar arisztokrata egy lovasbravúrral nyerte el). A mi dzsenti-ficsúrunk óvatlanul egy cigánybandával a legszomorúbb magyar nótát huzatja magának. A cigányok pedig elkezdik az osztrák császárhymuszt játszani, mert ez a legszomorúbb magyarnóta. A vendéglő előtt a lova felágaskodik, mert „Metternich kancája” egy huszárlaktanyából kölcsönzött kincstári paripa volt. Egy másik mikszáthi figura minden vendégének a születési évében „szüretelt” szőlőből készült bort hozat fel a pincéjéből. (Az én autószerelóm addig ragaszkodott ahhoz, hogy a kocsimba egy bizonyos márkájú olajat vegyek, amíg egyszer meg nem látta Százhalombattán, hogy az ugyanazon olajcsap alá a futószalagon különböző márkajelzésű dobozok követik egymást. Olaj olaj, bor bor. Az urak csak akkor hagyták el falusi rezidenciájukat és akkor ültek vonatra, ha el akartak látogatni a Magyar utcába, hogy kifinomultabb örömöket találjanak, mint amilyenekben a helybeli „Rozikák” tudták részesíteni őket.

Más szerencsésebb országokban a nemesség a gazdagodó paraszttokkal, vagy a polgársággal kiegészülve alakítja ki a most nálunk áhított polgári középosztályt. Ilyen urizáló társaság akármilyen gazdag polgárt csak, mint apósát tudja elfogadni, ha a kopott Noszty-címert megaranyozhatja Tóth Mihály lányának hozományával. Ennek érdekében Tóth Mari szobájában még a zakóját is hajlandó levetni, ezzel „kompromittálva” az ártatlan, de gazdag hajadont. Az elszegényedett dzsenti akár Hábetlenék szomszédja is lehetett a József,- vagy a Ferencvárosban, A „Díszmagyar” című filmben egy diáknak eltűnik a ruhája, és szorultságában a lakásadó özvegyasszony férjének naftalinban őrzött díszmagyarját veszi kölcsön, amiből roppant mulatságos kalandok kerekednek, de ez már nem ide tartozik. Aki akarja, nézze meg. Érdemes.

Egy másik novellában a nemesi família földje, úgy fogy, mintha rádiumtartalmú anyagból lenne egyre gyorsuló felezési idővel. 4000, 2000,...200 hold. A végén egy pesti kétszobás lakásba költöznek, és az erkélyen van egy cserép muskátli, amiben az „ösi” földből van egy pár maréknyi. A pajkos unoka véletlenül lelöki a cserepet a földszintre.”Oda van az utolsó talpalattnyi birtok”, sopánkodik a nagypapa.

A vármegyei szolgálaton kívül a tiszti kardbojt viselése számított úri foglalkozásnak. A soknemzetiségű monarchia hadseregének 40%-át alkották a magyarok, de a tisztkarnak csak 10%-át tették ki. (Forrásom nem beszél arról, hogy ez az arány hogy oszlik meg a „közös” és a ”honvéd” tisztek között. Gondolom, hogy a magyar honvédségnél, csupa magyar tiszt szolgált. Vajon Noszty Feri melyik egységénél volt? A megyei dzsentri tisztviselők is inkább a kormányt és nem a hazát szolgálták. Az a vicc járta, hogy mutassanak nekem olyan kormányt, amelyiknek én nem vagyok odaadó híve.

48 után a dzsentri rendből osztályá vált, és mint ilyen nem volt sikeres. Gyűlölte és lenézte a vagyonosodókat, az alkudozó kufárokat, tehát a kapitalista polgárokat. A vármegyei dzsentri pozícióját még a szakszerűsége törekvő kormányzat is fenyegette. Bővítette a kinevezettek és szűkítette a választottak körét. Sok pozíció elnyerését főispáni, azaz kormányzati jóváhagyáshoz kötötte.

Abban a novellában, amelyet az alcímben idéztünk, a két csizmás atyafi egy kocsmában több palack bor mellett éppen azért unatkozik, mert harmadik kártyapartnerük a főispánnál instanciázik egy jegyzői állásért. Szentségelnek is, hogy egy ilyen csekély stallumért a megyének a központi államhatalom megbízottjánál kell könyörögni. A helyi adminisztráció 70%-a nemesi származású volt. A kormánytiszttviselők között ez csak 30%-ot tett ki, de az első polgári származású miniszterelnök Wekerle Sándor (1848-1921) lett, elég későn, 1892-ben.

Trianon után, mint láttuk, felduzzadt a Magyarországon élő nemesi származásúak aránya. Ők tették ki a keresztény úri középosztály gerincét. Úri, tehát nem munkás, vagy paraszt, keresztény, tehát nem zsidó. A csonka és lélekszámban megfogyatkozott ország jövődjének zálogát az egészséges parasztságban vélték felfedezni. Istenítették a parasztot, magasra emelték, de maguk mellé nem engedték. A dzsentri nem művelt, hanem hangos, etika helyett az etikett érdekli, írta egy korabeli szerző. Magatartásának kialakultak jellegzetes vonásai. Felemelt könyökkel fogott kezét, és bemutatkozásnál csak a vezetéknevét mondta: „Bezenczey, cézépszilon.” Tehát ő egy a Bezenczeyek közül. A címek nem mentek ki Magyarországon neobarokk világában a divatból. Illett tudni, ki méltóságos, ki kegyelmes, stb, stb. Az úr megszólítás csak rang és/vagy foglalkozás után jöhetett. Kovács úr, vagy Nagy úr, az csak a szerelőnek, vagy más mesterembernek járt. Ez az én felfogásom szerint, ma is így maradt. Nem hangzik jól monsieur Kis, vagy mister Nagy. Hogy hangzik az aktuális miniszterelnökre, hogy Orbán úr? Az 1848-as Batthyányi kormány már rendeletileg előírta, hogy a kormány tagjainak „miniszter úr” megszólítás dukál. Ez egy apró lépés volt a megálmódott polgárosult Magyarország felé.

Ezeket olvasva, magamon is felfedeztem dzsentroid vonásokat, pedig nagyapám, mai, illetve a 25 évvel ezelőtti besorolás szerint csak zsidó kulák volt a maga 80 holdnyi szabolcsi földjével. Amikor apám, a 11gyerek közül az utolsó, beiratkozott a Műegyetemre, a nagyapám 1918-ban eladta a földjét, és az infláció annyira elvitte minden pénzét, hogy apám szegény diákként járta az

egyetemet. Újpesti albérletéből gyalog járt a Műegyetemre, hogy villamosjegy helyett rajzpapírt vásárolhasson. Ő is mindig vezetéknevén mutatkozott be, de ezzel nem azt akarta kifejezni, hogy a nagykálói Gutmannok közül származik. Én se mondom soha a keresztnevet, és ha nagyritkán képeslapot küldtem, akkor vezeték- és keresztnévvel írtam alá. Tudom, hogy ez modoros, de ezen már nem lehet segíteni, legfeljebb nem küldök anzix- kártyát. Talán az is dzscentri vonás, hogy a vendéglői étlap jobboldalát nem nézem meg, és nem számolok utána a számlának. Röstellem, hogy érdekel az ár. Akinek nem telik vendéglőre, ne járjon vendéglőbe. Nem szívesen megyek be olyan boltba, ahol előreláthatólag nem akarok vásárolni

Dzsentroid tulajdonságok azoknál is fellelhetők, akiknek ükapja se látott egy holdnyi földet sem. A múltkor egy parlamenti képviselőt leköpött egy tüntető vén fúria. Az esetet látta a TV egyik embere, aki így kommentálta az incidenst: „Látszik, hogy a képviselő úriember, mert nem papír-zsebkendővel törli meg az arcát.”

A két háború között a dzscentri belesimult a keresztény úri középosztályba. Földje már nem maradt, vagy az impériumváltásnak nevezett határmódosítások miatt külföldön rekedt. Gyerekei, unokái jogot, vagy mérnöki tanulmányokat folytattak. A régi címek és rangok még használatban maradtak, sőt új cím is született: „vitéz”. A kormányzó Horthy Miklós ugyan megkapta majdnem az összes királyi jogosítványt, de nemesi címet nem adományozhatott. Ezért kifundálták a „vitéz” előnevet, az arra érdemesnek tekintettek számára. Elsősorban a világháború hőseit illették ezzel a címmel. A Színházi Élet és az Új Idők olvasói nosztalgiával gondoltak a „boldog békeidők” snájdig, kicsit megbocsáthatóan bohém dzscentri figuráira. Így jelentek meg a filmvásznon is. A romantikus szerelmesek elárasztották az egész Balkánt a magyar úr szeretnivaló mosolyával. Ha a papa el is szegényedett és a lánya gépírókisasszonynak állt, akkor is megtalálta boldogságát a gyárigazgató, vagy legalább is a főmérnök oldalán, és nászútjukon vidáman etették a velencei Szent Márk tér velük együtt turbékoló galambokat. A legkurrensebb, közepes árfekvésű pipadohányt GENTRY feliratú bádogszelencében árulták.

A felszabadulás után a Ludas Matyi című vicclapban a rendszer ellensége, akiket akkor reakciónak, vagy egyenesen amerikai ügynöknek tituláltak rendszerint dzscentriként lett ábrázolva, és hangzatos nemesinek hangzó vezetéknevet és ősmagyar keresztnevet viselt.